

SANT ANDREU DEL PALOMAR. MECANISMES DE COHESIÓ SOCIAL I TRETS D'IDENTITAT POLÍTICA. 1897-1922¹.

1. Motivacions econòmiques i significació política de l'agregació

L'agregació dels pobles del Pla a Barcelona el 1897 coincidí temporalment amb la crisi del sistema de la Restauració i ajudà a desencadenar un procés polític que, malgrat ésser endegat pels factòtums dels partits dinàstics a Catalunya i comptar amb la seva aprovació, havia d'acabar portant-los a la desaparició de l'escena pública.

L'engrandiment de la ciutat a costa dels pobles dels voltants que havia de convertir-la en la segona capital peninsular, havia començat a perfilar-se com una fita dels dirigents monàrquics catalans en els anys de la Restauració² i s'avenia amb la dinàmica empresa per altres burgesies urbanes europees. Aquesta operació política i urbanística de prestigiació comportava, però, uns perills, pel protagonisme que les classes populars havien assolit durant els anys immediats del sexenni democràtic i el liderat innegable que Barcelona exercia sobre el conjunt català, elements que expliquen la reiterada oposició dels governs centrals i el recel a la petició agregacionista, segons les conjuntures, de conservadors i liberals fins a la seva acceptació per un govern canovista, justament el mateix corrent que havia frenat les propostes inicials des de 1876³.

Les raons per a les propostes annexionistes estaven prou clares des dels inicis. L'alcaldia barcelonina, presidida pel banquer Girona, i la Diputació en defensaren la necessitat per tal de dur a terme una política urbanística comuna entre la capital i els municipis circumdants i, oferiren l'argument de la major rendibilitat fiscal en augmentar el volum de contribuents i reduir-se el frau en els consums, possibilitat fins aleshores per les diferències entre els municipis veïns. Però foren necessaris vint anys per llimar les dificultats del centralisme per tal de reconèixer la potencialitat barcelonina que, desenvolupada sota les directrius de la burgesia propietària i financera, a l'empara dels sistema, se n'havia constituït en rectora. No va ser fins la confluència de la davallada i crisi del muntatge de la ficció de l'alternança bipartidista amb l'acreixement del pes de Catalunya en la política general de l'estat, quan van donar-se les condicions pel pacte que segellà administrativament el reconeixement polític de "l'ens" barceloní. La greu situació de crisi obligà el govern a doblegar-se davant les necessitats econòmiques, augmentades per les guerres colonials, l'afebliment que li significaven els embats del terrorisme i la formulació política d'alternatives a l'estat centralista. Finalment, les veus dels polítics dinàstics catalans manifestaven una unanimitat quasi total al seu favor⁴.

Durant aquests vint anys, els canvis en els paràmetres demogràfics i econòmics de Barcelona i el seu entorn havien fet superar les inicials reticències a l'annexió dels propietaris i industrials que s'havien desplaçat a la perifèria, a causa de la saturació de la ciutat vella i dels avantatges contributius. Els posicionaments a favor anaren quallant en advertir com la cohesió entorn la dinàmica de la capital, de la qual en realitat mai s'hi havien distanciat, els permetia mantenir i augmentar el domini social i polític, a més d'incrementar els guanys de les inversions fabrils amb la rendabilitat de l'especulació urbana afavorida pel creixement demogràfic. A la millora quant a infraestructures i serveis, encara pogueren afegir un tracte fiscal atemperat per a les seves activitats. Per posar l'accent en els interessos que estaven en joc, cal recordar que la Comissió negociadora que anà a Madrid el 16 de gener i l'1 d'abril de 1897 estava presidida per l'alcalde barceloní conservador Josep Mª de Nadal, financer i propietari de terrenys a Barcelona, Sarrià i a Sant Andreu⁵ i integrada, entre altres polítics, pel conservador Joan Puig Saladrigas, industrial d'origen andreuenc⁶, i pel republicà Artur Gallard, industrial de Sant Martí de Provençals, significat en els cercles empresarials⁷.

De fet, era impensable el creixement aïllat, i l'intent de sotmetre'l a una racionalitat plantejada des d'una perspectiva estrictament local dels diferents nuclis perifèrics i la gran propietat, anà decantant-se en favor de l'agregació impulsada des de l'Ajuntament de Barcelona i la Diputació, al marge de les discordances partidistes existents entre sagastins i conservadors, sense sospesar prou bé les repercussions; la conflictivitat local podia -i així va succeir en els primers anys- desencadenar-se per la puja de preus consegüents a l'augment dels consums i l'accentuació de la percepció de la pèrdua de representació institucional, en passar a comptar amb només quatre regidors enmig dels cinquanta del conjunt barceloní, en contrast amb els vint de l'ajuntament propi. Les capes mitjanes i populars es ressentiren aviat de l'augment del cost de la vida i acusaren amb més intensitat la dificultat d'identificar els representats locals del poder polític, que fins aleshores si bé no els eren representatius, almenys els eren familiars.

Amb l'agregació, la burgesia catalana accedí a una important plataforma d'acció política que possibilità la intensificació del sentir regionalista a l'ensems de la potenciació de la capitalitat, però el seu disseny elitista de la nova Barcelona va tenir com a contrapès la significativa aportació de les classes populars del cinturó. A partir d'aleshores els mites i ideals polítics arrelats en la tradició republicana del dinovè, havien de ser fonamentals per a configurar la nova identitat política de la ciutat.

2. L'esclerosi del sistema i la dinàmica de la societat civil.

Tot i que els significava la desaparició, la reacció davant l'agregació dels consistoris afectats va ser extraordinàriament feble⁸, i malgrat es feren reunions en contra a Sant Martí, Gràcia, Sants i Sant Andreu, els seus representants arribaren a Madrid quan el govern ja hi havia donat el seu vistiplau⁹.

La docilitat dels ajuntaments s'explica per la ficció de representativitat que els composava. Els consistoris, des de 1875, eren centres de control dels mecanismes de participació electoral, fictícia i adulterada i el torn hi jugà com a element indispensable per travar la xarxa caciquil al

territori. Les actuacions municipals quedaven pràcticament restringides a la recaptació fiscal i al control de les quintes, i els consistoris esdevenien caixes de ressonància dels interessos particulars, directes o indirectes, més significatives de les pugnes personals al si de la xarxa jeràrquica i de les faccions del dinastisme que no pas dels interessos col·lectius.

A Sant Andreu, els ajuntaments restauracionistes van acollir les influències de la gran indústria i de la propietat local, defensades pels seus administradors o gerents, i van estar bàsicament integrats per un conglomerat social tamisat pel censatarisme del vot i avingut a la col·laboració amb el règim¹⁰. Emmarcat en el rígid esquema administratiu centralista i limitat sobretot per la manca de recursos econòmics, el consistori quedà sovint subordinat a la iniciativa privada i n'és un exemple concluent la urbanització Nadal, promoguda per l'important financer barceloní, que va incentivar-la i finançar-la amb pactes i acords que hipotecaren el futur econòmic del municipi¹¹. Aquests projectes de modernització i engrandiment urbà no comptaren, però, amb un consens unànim i va destacar en el recel envers els projectes de Nadal, Engracia Batista, amb una visió més patrimonial de la propietat, que va mantenir la seva oposició a les expropiacions fins a la seva mort. En les seves al·legacions va estar representada pel seu marit, Josep Bogunyà, que més tard encapçalaria el moviment contrari a l'agregació.

Aquesta imbricació tan clara dels interessos especulatius de la gran propietat al consistori, s'esquerdà quan començà a manifestar-se la pactada contenció entre els conservadors i els liberals. Tot i la rigidesa del sistema estructurat per Cánovas, l'alternança de Sagasta al poder significà l'assoliment de cotes de llibertat controlada, ampliant els marges de la llibertat d'expressió i d'associació que multiplicaren les possibilitats d'actuació cívica al marge de la política directament institucional. Aquesta relativa apertura no va significar, però, la dinamització dels ajuntaments, ancorats en la seva funció d'engranatges caciquils.

Enfront aquesta trama, sòlida però bastida per una minoria, la societat civil construï una xarxa associativa alternativa, que amb l'excusa de les activitats culturals o recreatives cimentà unes relacions que cohesionaren grups entorn idearis aleshores al marge del sistema. L'associacionisme manifestava inquietuds, sense possibilitat ni voluntat de vehicular-les electoralment, però estava destinat a esdevenir en pocs anys un dels motors de la mobilització política, quan la lluita electoral quedí immersa en un nou marc, amb formacions i líders renovats i que, almenys teòricament, doni sortida a la participació política de les masses.

Si l'associacionisme catòlic deixà forta empremta en els primers anys restauracionistes, especialment a través del Centre Catòlic presidit per l'alcalde Soldevila, varen destacar per la posterior incidència dels seus associats, l'Ateneu Obrer, fundat el 1885 i el Centre Català, inaugurat el 1892 i adherit a la Unió Catalanista. A partir dels anys 90, el republicanisme serà el motor de nous centres polítics encara empesos pels vells liderats i sotmesos a les fluctuacions d'aliances i defeccions de les diferents faccions¹², amb militància compartida per nuclis republicans i masçons, com un tret més del model conspiratiu i formatiu de l'adepte republicà del dinovè¹³.

Les deficientes condicions sanitàries de l'entorn, especialment pel que fa al subministrament i eliminació d'aigües, i l'impacte de les grans epidèmies degueren, sens dubte, influir en la proliferació de nuclis mutus de caire sanitari. En aquest sentit, Sant Andreu destaca per sobre dels altres municipis perifèrics, pel nombre de les entitats de socors mutus establertes i per la proporció entre aquestes i la seva població, element que degué atorgar notable carisma social als metges¹⁴.

Malgrat aquest increment de la vitalitat associativa i l'aprovació del sufragi universal masculí el 1890, la panoràmica municipal seguí significada pels enfrontaments personals entre els monàrquics i per l'equívoc joc dels republicans possibilistes, els quals, encara pendents de la seva admissió en els encasellats governatius, donaven suport ara a uns, ara als altres representants de les faccions dinàstiques.

Si bé els primers resultats de la primera renovació parcial després de 1890, el novembre de 1893, situaren els republicans en 8 escons, la versió oficial va desmentir els resultats i els canvià en favor del partit governamental¹⁵, resultant definitivament electes cinc regidors liberals, entre ells uns dels denotats germans Framis, tres regidors conservadors i tres republicans. Les següents eleccions de maig de 1895, sota govern canovista, atorgaren, en ressò del torn, més escons als conservadors i l'alcaldia al conservador Vintró, sense donar possibilitats al candidat republicà, l'industrial Sans Cabré, que va veure anulada la seva acta i va ser de nou derrotat a l'elecció parcial d'octubre de 1895, pel dinàstic Andreu Casanovas Ester. Aquest consistori entrà en crisi el novembre de 1895 amb la dimissió del conservador Vintró i la seva substitució pel liberal Castells, home influent al barri de Santa Eulàlia, i alcalde quan va produir-se l'agregació.

A partir de 1897 la desaparició del consistori modificà les relacions entre els nuclis dominants econòmica i políticament, que ja havien optat pel joc institucional a escala barcelonina, i els representants dels seus interessos a escala local (gerents, gestors i administradors de les seves finques), els quals juntament amb els comerciants, propietaris i artesans agremiats, havien compost el personal polític del dinastisme i que quedaren arraconats amb l'annexió. D'aquesta manera, els nuclis actius en la política local que havien sigut potenciats des de les estructures partidistes dinàstiques, quedaren aviat desplaçats en el seu paper dirigent per la força dels nous liderats locals forjats des de les diverses associacions. Els tradicionals centres laics i republicans i els catòlics i catalanistes, sota la cobertura de l'oferta lúdica, mutual o instructiva, foren coixí apropiat per al desplegament d'una gran gamma ideològica i escola de formació política, elements sense els quals no es pot comprendre la complexitat i riquesa de la contendència electoral a partir de 1901.

La crisi finisecular, agreujada per la derrota colonial, enfrontà al sistema del dinastisme caciquil a amplis sectors de la població, fins aleshores marginats de la participació política des dels anys del Sexenni, i en la confluència de les diferents perspectives i maneres d'actuar de les classes mitjanes i populars catalanes es produí la substitució del vell sistema de partits tornants, per una nova dinàmica més representativa d'idearis i projectes.

3. El nou districte IXè i el moviment segregacionista.

Un cop consumada l'agregació, des de l'Ajuntament barceloní van reorganitzar-se les demarcacions administratives i electorals en proporció a la població, deixant de banda l'antiga configuració dels municipis que es desdibuixaren en els nous districtes.

Sant Andreu, dividit administrativament en cinc barris, quedà inclòs al Districte IX, junt amb tres barris de Sant Martí (que es corresponien geogràficament als de La Sagrera i el Camp de l'Arpa) i passà a estar representat a l'Ajuntament barceloní per 4 regidors. En el període d'interinitat fins a les imminents eleccions, els dos membres del consistori andreuenc Pere Monteis

Arenas i Andreu Casanovas Ester, passaren a incorporar-se a l'Ajuntament de Barcelona per sorteig el mes d'abril i, pel mateix procediment, el dia 28 de maig de 1897, alguns dels vocals associats de la població s'integraren als 50 que componien la Junta barcelonina.

Poc després, el mes de maig, i en contra dels requeriments legals, se celebraren eleccions per renovar la meitat dels escons municipals barcelonins, procés que quedà més marcat per la suspensió de les garanties constitucionals i pels afusellaments arran dels processos de Montjuïc, que no pas per la protesta dels antics pobles que tan sols al·legaren la il·legalitat de la convocatòria.

"Fusión Republicana", amb llistes electorals fonamentades en la fidelitat de l'ideari, presentà al Districte IX, la candidatura d'Ignasi Valentí Vivo, desbancada per la candidatura única de la "Unión Monárquica", que va obtenir fins i tot molts més vots que en anteriors comicis, gràcies a la intervenció governativa. El liberal Camil Catalan, propietari i enginyer resident a Barcelona, regidor pel D. el 1889, assolí 1.353 vots, i 1.583 foren pel conservador Pere Fargas, casat amb una propietària de finques al Carmel¹⁶.

En paral·lel i en oposició a l'agregació, va formar-se un moviment que va aconseguir aplegar la voluntat de sectors significatius de la població de Sant Andreu, en el qual hi confluïren el malestar per l'augment dels consums, les crítiques pel nou estil d'abastiment a l'escorxador i al mercat, el descontentament dels empleats municipals cessants o les reticències de la pròpia classe política local -desbancada davant dels liderats barcelonins dels partits- i de l'elit econòmica local també sotmesa a un descens en l'escala jeràrquica en quedar inclosa en el conjunt dels vocals associats barcelonins.

En aquest context no és difícil imaginar la potencialitat reivindicativa que podia generar un moviment segregacionista que va ser recolzat, bé per polítics distanciatos de Cánovas per aquest motiu com el diputat Borbon Castellví, bé per elements destacats de l'oposició republicana com Salmerón, i que comptava amb l'entusiasme del conjunt de les classes mitjanes i populars andreuenques. La protesta es canalitzà a través d'una Junta Antiagregacionista que va ser liderada pels dirigents locals actius als centres republicans, com Llorenç Porrera i Pere Galí, o per catalanistes com Josep Boguñà, el propietari oposat tradicionalment al concepte de creixement urbà preconitzat per Nadal.

Aquesta Junta estimulà la mobilització popular mitjançant mítings, recollí una nombrosa quantitat de signatures i utilitzà la via legal amb la presentació d'un recurs contra el decret que desestimava l'expedient de segregació (8-VI-1899), en la qual hi participaren els advocats barcelonins Joaquim Almeda i Àlvar Mª Camín i, des de Madrid, Nicolás Salmerón.

A les actuacions de caràcter polític i judicial, s'hi afegia el caliu del carrer incentivat per les novetats que en la inèrcia del funcionament local introduïa la nova dependència administrativa de Barcelona. L'assentiment dels partits dinàstics a l'agregació va contribuir decisivament a la malfiança envers les actuacions de la política institucional i ajudà a que prenguéssin volada el moviment segregacionista veïnal que va mantenir-se fins que la representació social va quedar assumida per les noves formacions partidistes.

Les eleccions de maig de 1899 repetiren la victòria del dinastisme aplegat en la "Unión Conservadora" i assoliren escó els conservadors Ferran Huelin Serra, d'una família barcelonina lligada al comerç metal·lúrgic, i Joan Gallarda Campaña, important fabricant de farines de Sant Andreu, que tingueren el camp lliure davant el retraïment de l'oposició tant dels catalanistes

com dels republicans, a excepció d'alguna fracció que presentà sense èxit al candidat local, Bonaventura Gispert.

El caciquisme, abans del seu últim alè, jugà descaradament al Districte la carta de l'elitisme dinàstic, amb l'elecció falsejada de candidats inserits a les trames del monarquisme decadent, importants fabricants o propietaris, barcelonins o andreuencs, de més alta volada econòmica que els tradicionals integrants dels consistoris anteriors a l'agregació, en un dels darrers intents d'exercir el poder de forma directa al marge de la voluntat de participació col·lectiva. Els comicis de 1899 van significar l'última representació de la tergiversació, ja que a partir del "desastre" de 1898 s'havien produït canvis prou significatius a la política estatal per possibilitar una nova dinàmica electoral a Catalunya. El republicanisme reorganitzat anava prenent força i comptava amb el contrapès d'una opció políticament desenvolupada que, malgrat el seu sentit opositor, mantenia la fidelitat a les tradicions i respectava la monarquia, el catalanisme conservador, opció envers la qual es giraren alguns polítics significatius que fins aleshores encara actuaven des de la cobertura dels partits estatals, entre els quals destaca pel tema que ens ocupa Bertomeu Robert. Aquest alcalde barceloní nomenat pel govern, encetà la tasca de depurar el cens electoral de la ciutat on constaven *"más de 27.000 electores que no debían estar inscritos y faltan más de 30.000 que deberían estarlo"*⁷, revisió que no va quedar deturada malgrat la seva dimissió i que s'aplicà per primera vegada a les eleccions legislatives de maig de 1901.

4. La confluència del moviment segregacionista i la lluita política. 1901-1903¹⁸.

El comportament electoral del Districte IX a les significatives eleccions de maig de 1901 es caracteritzà per uns trets que anuncien la seva posterior evolució. La participació va ser escassa (només votaren un 17,3% dels cens electoral) i encara un 30,3% dels votants s'inclinà per les llistes monàrquiques on hi figurava l'industrial Puig Saladrigas, però en contrast, un 41,4% dels votants optà per les llistes republicanes i un 16,5% ho féu per la dels "quatre presidents".

Amb aquests precedents, les municipals de 1901 s'anunciaven favorables al republicanisme. En efecte, quasi la meitat dels votants, un 49,3%, es decantaren per la Coalició Republicana atorgant els escons a Bonaventura Gispert Brull, metge de La Sagrera, actiu al Cercle Democràtic Nacional del D.IX i X situat a la carretera d'Horta, que assolí 1.149 vots, i a Climent Selvas Clos, advocat afincat a Barcelona, vell republicà i maçó, impulsor de la "Unión Republicana" que havia tingut protagonisme en els intents anteriors de cohesionar el republicanisme, que n'assolí 943. Ambdós candidats havien estat recolzats en la campanya per Llorenç Porrera, un dels dirigents del moviment segregacionista, i van tenir l'avantatge de no haver de competir amb els federals que no es presentaven al districte i de la marginació de la candidatura de Pere Galí, presentat amb l'únic suport del "Casino Democrático Republicano", que solament va obtenir 159 vots.

L'escó de minories obtingut amb 595 vots va ser per Josep Boguñà Vila, un altre dels líders del moviment antiagregacionista que es presentà candidat per les llistes regionalistes¹⁹. La Lliga va tenir la seu de la seva campanya al Casino Sant Lluís i, malgrat comptar amb el suport dels carlins i els conservadors, no aconseguí situar el seu altre candidat, el fabricant i propietari Jaume Saladrigas Farga, que sols va obtenir 337 vots.

La vaga de 1902 va tenir especial ressò a Sant Andreu per la iniciativa que hi sosteniren els metal·lúrgics i empleats del tèxtil i, com a altres localitats, va contribuir a enllaçar l'obrerisme amb els nuclis republicans que li donaren suport. A les eleccions de 1903, sense candidats regionalistes, el republicanisme capitalitzà la propaganda encetada des de les eleccions legislatives d'abril sustentada en la personalitat de Salmerón; la identificació exclusiva d'aquest corrent amb la causa segregacionista motivà el trencament entre Bogunyà, el regidor electe el 1901, i els altres elements de la Junta Antiagregació²⁰.

La "Unión Republicana" obtingué un escó amb 1.397 vots per a Llorenç Porrera Masip, maçó, vinculat a l'Ateneu Obrer de Sant Andreu i a la societat "El Progreso", que havia estat membre del Directori Provincial del Centre Republicà, als anys 90. L'altre escó, per 1.154 vots, va ser per a Pere Galí Fragnet, republicà alineat amb el cercle de Zulueta que no figurava a les llistes de la Coalició, ex capità de vaixell i propietari de Sant Andreu, també soci de l'Ateneu Obrer i d'altres entitats mutuais i actiu en els ambients republicans barcelonins²¹.

La desintegració dels dinàstics va ser total. La "Candidatura Democrática Canalejista" sols obtenia 69 vots, i una llista pretesament d'independents que acollia part dels residus monàrquics del districte, tot i presentar un programa basat en l'abolició dels consums, n'assolia 87 per l'antic regidor liberal Joaquim Framis i per Vicenç Albareda i 194 pel maurista Lluís Ramonich Mas i per Pere Rovira.

Amb la desfeta del caciquisme, l'electorat passà a votar homes coneguts actius o recolzats per l'associacionisme local, que reclamaven la participació per oposar-se a l'agregació i per lluitar contra els consums, i alineats progressivament amb els nous corrents partidistes que sintonitzaven amb els corrents ideològics propagats activament des dels anys 90.

El Districte IX aportà als primers consistoris barcelonins no caciquils homes de republicanisme provat, actius als cercles tradicionals: el metge Gispert, el capità de vaixell Galí i dos vells maçons -l'advocat Selvas i el treballador Porrera- que nodriren la majoria republicana a l'Ajuntament, junt amb el catalanista Boguñá, tan oposat al dinastisme per ideari com pel xoc d'interessos amb el conservador Nadal. D'aquesta manera podem constatar com, de manera paradoxal, el refús a l'agregació des de Sant Andreu potenciat la participació en la vida municipal barcelonina d'elements en principi oposats a l'assimilació política a la capital, però que contribuïren des del consistori a convertir-la en baluard de la lluita antidinàstica. Els resultats de les eleccions de 1901 i 1903 confirmaven no sols al Districte IX, sinó també al conjunt de la ciutat, els recels d'aquells que s'havien oposat al procés annexionista en sospitar-ne les conseqüències polítiques, pel contrapès popular que al cos electoral barceloní hi afegien els antics pobles.

Tammateix, si bé la politització partidista acabà per determinar les tendències de vot al districte i contribuí a polaritzar les opcions en termes de classe a partir del creixement de la conflictivitat social, el sentir localista no arribà mai a diluir-se.

5. La inclusió en la dinàmica electoral barcelonina i el manteniment dels trets d'identitats dels diferents nuclis geogràfics del districte. 1905-1922.

Des de la constitució del districte el 1897, el pes demogràfic de Sant Andreu excedí molt per sobre dels dos barris de Sant Martí, La Sagrera i el Camp de L'Arpa, que li foren annexionats de manera que el seu comportament polític respon bàsicament a la perspectiva del vell municipi, de forta pluralitat social, amb correccions qualitatives ocasionades pel contrapès dels nuclis fabrils martinencs.

Aquesta relativa coherència geogràfica de la demarcació explicaria l'èxit obtingut a partir de la canalització política del malestar provocat per l'agregació, amb la coincidència, tant a les eleccions de 1901 com a les de 1903, del recolzament als liderats segregacionistes andreuencs i del suport als nous partits antidinàstics.

L'agregació d'Horta el 1904 introduí canvis significatius no tant per l'ampliació del cos electoral, proporcionalment reduïda (Horta aportava uns 4.500 habitants sobre els 33.000 de Sant Andreu), sinó sobretot pel seu component social, rural i residencial, escassament proletaritzat, i també per la superposició en una mateixa àrea de diverses trames associatives sobre les quals s'havien configurat una cultura política i uns liderats.

La presentació de llistes per a cadascun dels districtes de la ciutat ajudà a potenciar per part dels partits la inclusió d'homes coneguts que podien gaudir de la confiança de l'electorat a cada demarcació, de manera que a l'hora d'emetre el vot, l'elector estava influït tan o més pels vincles i influències personals establerts territorialment, com per les propagandes de partit, sense que es pogués tampoc sostreure de manera individual a unes determinades inclinacions més ideològiques que partidistes, que arrelaven en el substrat socioeconòmic i cultural de les diferents barriades. D'aquesta manera, els resultats finals de les eleccions foren la resultant de corrents d'afinitat polítiques i personals diferenciats en els tres nuclis geogràfics del districte, Sant Andreu, Horta i els barris de Sant Martí.

Reconeixem la impossibilitat de precisar les causes d'aquestes discordances, ja que una bona aproximació hauria d'anar més enllà de la simple relació entre republicanisme i regionalisme i components socials populars o burgesos i hauria de tenir present l'impacte de la rectificació de les seccions quasi bé a cada elecció, la localització i les àrees de difusió de les influències dels diferents centres, la competència entre l'associacionisme tradicional i el nou, més marcadament partidista, el pes de les parròquies i dels centres catòlics en el seu doble ressò clerical i anticlerical, la força del sindicalisme i la seva relació amb determinades opcions partidistes o amb l'abstenció, sense oblidar la innegable pervivència del control i fins i tot l'augment de la pràctica de la compra de vots.

De tota manera, i sense poder analitzar, ara per ara la "microhistòria" local, els resultats obtinguts per les candidatures més votades permeten avaluar l'aportació específica de cadascun dels diferents antics pobles en el posicionament polític comú²².

Al llarg d'aquest període va mantenir-se el predomini quantitatiu andreuenc en el cos electoral, dividit en unes deu seccions, mentre que els dos barris de Sant Martí aportaren el seu pes específic sense variacions, agrupats en dues o més seccions segons els comicis, i Horta anà progressivament convertint-se en el contrapès electoral de Sant Andreu, a causa de l'augment del seu electorat, que passà a organitzar-se de tres a sis seccions.

De fet en aquests anys les seccions de Sant Martí, en paral·lel a la dinàmica seguida al veí districte X, van ser un coixí electoral favorable al desplegament lerrouxista potenciat pel nou associacionisme que s'hi desenvolupà, influència que no va poder ser contrarrestada per una tradició i uns liderats republicans locals anteriors, com ho palesa l'escassetat d'associacions creades abans de 1900. De manera coherent, l'electorat de les seccions corresponents a La Sagrera i al Camp de L'Arpa, mai va aportar un recolzament significatiu a la Lliga, ni donà suport a les alternatives monàrquiques ni tradicionalistes, i va mantenir una fidelitat de vot republicana sols alterada per les divisions entre el radicalisme i el republicanisme nacionalista.

Horta pot considerar-se una zona procliu al regionalisme, tot i la tendència al decreixement del nombre de vots obtinguts pels seus candidats, realitat que dóna verosimilitud a les queixes republicanes que atribuïen a l'electorat d'Horta la dretització del districte. Aquest posicionament de l'electorat en sintonia amb el component social del vell municipi i amb l'associacionisme que s'hi desplegà a partir de 1900, s'ha de contrastar amb la debilitat dels resultats que hi assoliren els monàrquics.

Sant Andreu va ser l'àmbit geogràfic del districte més decisorí pel seu pes quantitatiu, pels continuïsmes de les cultures polítiques anteriors i pel manteniment de la seva antiga unitat territorial, cohesió que es manifestà amb comportaments homogenis en la major part de les seves seccions. Malgrat el seu potencial popular, mai va convertir-se en un feu del lerrouxisme que connectà dificultosament amb els caps locals arrelats a la zona. La seva pluralitat social es manifestà en la diversificació d'opcions partidistes i el seu electorat reaccionà sobretot en relació a la personalitat del candidat, augmentant la potenciació del vot en funció del seu carisma local. Aquesta complexitat impedeix que pugui caracteritzar-se el vell municipi com afí a una o altra de les alternatives del bipartidisme encetat a partir de 1901; més aviat cal parlar d'un relatiu equilibri entre el regionalisme i els seus conjunturals aliats dretans, carlins i monàrquics, i el republicanisme amb variants segons les coalicions. És significatiu el fenomen de multiplicació dels vots quan es presentaven candidats carismàtics per la seva professió i actuació en els centres del barri, cosa que també pot ajudar a entendre que en aquests anys no desapareixessin del tot les manipulacions caciquils, denunciades reiteradament a la premsa, i a les quals cal atribuir alguns èxits de les candidatures monàrquiques, tot i que també en fessin ús regionalistes i radicals.

A les eleccions municipals de 1905, la redistribució de l'electorat en noves seccions, ocasionada per la incorporació d'Horta i l'accentuació de la polarització entre regionalistes i republicans, portaren a un oblit quasi definitiu de la reivindicació segregacionista. Acceptada l'assimilació a la "Gran Barcelona", es configuraren nous liderats a partir de la creació de centres satèl·lits dels partits que, a redós de les seves activitats culturals, recreatives o mutuals, serviren per fonamentar una nova xarxa d'influències de les dues formacions en ascens, la Lliga i el republicanisme lerrouxista.

Cara a la contesa electoral, el regionalisme intentà neutralitzar l'èxit republicà de 1903 desplegant una intensa propaganda des del Centre Popular Catalanista, que a partir de 1904 distribuï gratuïtament la revista "Autonomia" per tal de dotar de més contingut polític les activitats fins aleshores més cenyides a l'àmbit cultural i lingüístic²³. El discurs regionalista insistia en la importància de comptar amb un consistori afí i en la necessitat de prendre els escons fins aleshores en poder de les majories republicanes, les quals actuaven amb un esperit contrari a les tradicions

andreuencs, especialment pel que feia referència a la participació de les autoritats locals en actes litúrgics o culturals. D'aquesta manera, la Lliga deixava de banda els plantejaments directament antibarcelonins que li havien valgut el primer escó el 1901 per Josep Boguñà, i passava a cimentar la seva força a la demarcació a partir d'un discurs més polititzat, defensat pel Dr. Josep Cararach, col·laborador de la revista "Autonomia".

El jove metge andreuenc era representatiu del nou "stablishment" regionalista, jove i culte, ben connectat amb el món econòmic, i arrelat al barri per la seva tasca mèdica i societària i per les seves iniciatives culturals des del Centre Popular Catalanista, que presidí²⁴. Des del seu escó materialitzà al districte el discurs de modernitat preconitzat per la Lliga, tant per la seva contribució a l'expansió de la llengua i la cultura catalanes com per la seva actuació al si de la Comissió Municipal de Foment on activà plans de sanejament encarats a resoldre dèficits històrics a Sant Andreu, com el clavegueram o les rieres; a més en les seves intervencions públiques va saber combinar amb habilitat l'orgull de la pertinença andreuenc amb el de la imbricació en la capitalitat barcelonina, fet que possibilitava al seu torn les millores urbanes de la població²⁵.

Cararach, amb el suport de la Comissió d'Acció Política de la Lliga en la seva tasca municipal, a partir de la seva primera estada a l'Ajuntament es convertí en una peça clau de l'estratègia regionalista al districte, ja que des d'aleshores no deixà de guanyar cap de les eleccions a les que va concòrrer, comptabilitzant una presència de més de deu anys al consistori, en els intervals de 1905, 1913 i 1922²⁶, reiteració veritablement excepcional, perquè les necessitats electorals dels partits i de les coalicions obligaven a una constant renovació del personal per donar també satisfacció a les ambicions personals dels afiliats²⁷.

A partir de les eleccions de 1905, el regionalisme, en candidatures aïllades o en coalició amb altres forces dretanes, passà a ser una presència constant en la representació de la demarcació, excepte en les dues convocatòries de 1909. Les entitats i centres catòlics es reafirmaren²⁸ i revaloritzaren el seu paper de dinamització electoral especialment des de que la Solidaritat els aplegà en el redós regionalista, però la ruptura del moviment unitari plantejà contradiccions més fortes que a altres llocs per la personalitat dels seus dirigents i el pes que tenia el carlisme.

L'èxit regionalista coincidí amb el debilitament del republicanisme local, provocat per les dissidències obertes entre els vells quadres a causa de les noves orientacions dictades per Lerroix. La intenció d'incloure Emiliano Iglesias a la candidatura de 1905, aconseguí desvincular de la Unió Republicana a Porrera i a altres militants "històrics", els quals a partir d'aleshores donaren suport a candidatures dissidents, que van haver de ser contrarrestades per l'activació de nous mecanismes de propaganda a la demarcació, des de la presència directa de Lerroix i la plana major del partit als mítings, fins a la proliferació de nous centres republicans en barriades més allunyades del centre, des d'on difondrien les influències electoralistes els nous liderats locals directament dependents de l'organització barcelonina²⁹.

Malgrat les dissensions, la fidelitat republicana possibilità el 1905 l'obtenció de la segona regidoria per Santiago Valentí Camp, republicà barceloní actiu als cercles intel·lectuals i col·laborador de "El Progreso", amb 637 vots, desmarcant-se del candidat protegit per Lerroix, l'advocat gallec Emiliano Iglesias que sols n'assolí 595.

En la mesura que el lerroixisme accentuà l'enfrontament amb el catalanisme lligaire amb trets espanyolistes, amplia l'esquerda que l'anà separant dels sectors de l'electorat popular,

mobilitzat no pas pels discursos de “l'emperador del Paral·lel” sinó sobretot per la cultura política heretada. El moviment segregacionista havia comprat, sens dubte, amb un component sentimental nostàlgic arrelat a les capes rurals i menestrals, que idealitzà la vella identitat municipal i l'identificava amb un passat no gaire llunyà en què eren més intenses les relacions socials personals i directes. Aquest caliu localista assetjat constantment per les arribades de població immigrada, es refugià en nuclis de l'associacionisme local que, per la seva base social, connectaven amb la tradició local republicana amb regust federal i accentuaven sobretot les diferències culturals entre els nouvinguts i els vells habitants. Aquests nuclis socials seran el marc idoni per l'assentament del republicanisme nacionalista que intensificà el seu desplegament associatiu³⁰ i que va tenir bona acollida electoral al Districte IX, potser a causa de la significativa proporció d'habitants d'origen català³¹. Però la frustració dels tempteigs per a la configuració d'aquests corrents en una tercera opció electoral a Catalunya, els va fer modificar la seva estratègia i emprendre una irregular relació amb el radicalisme, amb el resultat d'una disminució significativa del pes electoral, tant al districte com al conjunt de la ciutat.

El radicalisme, a partir de la seva estructuració partidista el 1908, reforçà la seva presència específica per intensificar les influències electorals sobretot entre les capes populars i treballadores³², procediment que sens dubte va contribuir a incloure el districte en la seva òrbita a les eleccions de maig i desembre de 1909. Les eleccions de maig de 1909, analitzades des de la perspectiva geogràfica, confirmen la fidelitat radical de l'electorat obrer de La Sagrera i el Camp de l'Arpa, al qual s'afegí el vot corporatiu per donar la victòria al candidat radical, l'industrial Francesc Sans Cabré, fabricant andreuenc de filats i teixits³³, recolzat per alguns gremis industrials que defensaven rebaixes en la fiscalitat.

Les classes mitjanes andreuencques i l'obrerisme catalanista donaren suport a la candidatura d'Esquerra Catalana, encapçalada per Ignasi Iglésias, que assolí la segona regidoria. L'autor teatral, fill d'un ferroviari de la població, triomfador a l'escena catalana amb un drama de fons social, *Els Vells*, s'iniciava en aquesta ocasió en política; la seva candidatura va veure's afavorida per sectors de votants catalanistes que es desmarcaren del seguiment lligaire, per l'aliança electoral amb els carlins.

La major polarització ajudà a gairebé duplicar la participació electoral³⁴, amb vots repartits entre els dos corrents, sent decisòria aquesta contribució per conformar l'hegemonia republicana municipal. El triomf republicà suposà l'allunyament del Dr. Cararach de la tinència d'alcaldia del districte que va passar a mans del literat republicà i el fracàs del candidat dretà Joaquim Puig Grau, el qual, malgrat va assolir un bon nombre de vots a Horta, on residia, va obtenir pobres resultats a Sant Andreu.

La revolta social i anticlerical de l'estiu de 1909 va tenir connotacions específiques a Sant Andreu, per a la trajectòria de Josep Miquel Baró, un dels principals capdavanters de la rebel·lió local i el primer dels executats a partir dels fets d'agost. La seva condició de funcionari municipal i les seves relacions amb el republicanisme nacionalista, especialment amb el tinent d'alcalde Ignasi Iglésias, foren fets decisoris per a l'exemplar repressió³⁵. El seu afusellament immediat serví per a dramatitzar espectacularment a escala local els fets revolucionaris i ajudà a delimitar els espais polítics amb benefici electoral pels partits republicans, en la mesura que es plantejava a l'electorat el dilema d'estar recolzant a les víctimes o als botxins de la rebel·lió.

A les municipals de desembre, les seccions de Sant Martí seguiren fidels al lerrouxisme i les de Sant Andreu recolzaren l'Esquerra Catalana, però amb menys intensitat, potser pel distanciament de part de l'electorat de les actituds extremistes adoptades durant els fets de l'estiu i per la "barcelonitat" de Pere Coromines. Només les seccions d'Horta seguiren donant suport, encara que insuficient per a l'obtenció de l'escó, al regionalista Puig Grau, que va veure disminuir el vots amb motiu de la campanya radical que l'acusava de ser delator d'obriers durant els dies de la rebel·lió.

Aquest contundent èxit republicà va ser, però, efímer, encentant-se des d'aleshores una nova dinàmica en el conjunt de la ciutat a la qual s'acoblà el districte; marcada pels bons resultats dretans i la davallada republicana, influïda sens dubte per les dissensions entre nacionalistes i lerrouxistes, i pel desprestigi radical davant les acusacions fetes al Congrés per la seva gestió municipal i l'empenta de l'anarcosindicalisme cohesionat per la CNT.

En els comicis de 1911 l'àmbit andreuenc de coneixences va ser decisiu per al triomf dels candidats dretans, regionalistes i carlins que, coalitzats en la Candidatura Barcelonina, assoliren dues regidories, èxit gens aliè al decidit suport del Centre Popular Catalanista de Sant Andreu a Pere Grau Mauri, industrial i comerciant radicat a la demarcació, i el dels centres catòlics i tradicionalistes a Ramon Riera Guardiola.

L'elecció d'un regidor carlí per un districte perifèric, realment excepcional en aquells anys³⁶, va ser fruit de l'estratègia adoptada en els barris populars, amb la mobilització masculina i femenina i la potenciació de les relacions entre els patrons i els treballadors, tasques en les quals excel·lí el candidat electe, el 1911. L'industrial i propietari Ramon Riera Guardiola, membre de la junta Directiva del "Círculo Tradicionalista" de Sant Andreu, actiu a les comissions de Fabricants del Foment, despleguà un singular discurs paternalista adreçat als obrers, per sostreure'ls de les influències radicals. A més de l'organització del Sometent, que el posava directament en contacte amb els nuclis benestants defensors de l'ordre establert, el tradicionalisme comptà a la demarcació amb les influències de determinades famílies com els Bobadilla o els Sivatte, propietaris a Torre Baró i Vallbona.

Horta, excepcionalment, dividí el seu vot entre les dretes i la candidatura exitosa del radical Ramon Font Garriga, obrer que hi havia residit i on hi presidia la Fraternitat Republicano Radical -aleshores refugiat a França per escapar a la condemna per la seva participació en els fets d'agost de 1909 als carrers de la Barcelona vella-. L'opció radical va ser gairebé ignorada des del tradicional reducte de Sant Martí, inclinat en aquesta ocasió per les llistes de la UFNR, en què hi figurava el socialista Toribio Reoyo.

Tot i la nostra manca d'informació sectorial pels comicis de 1913, els resultats permeten advertir el recolzament unànim a Sant Andreu i dèbil a Horta del metge Cararach, que va sortir-ne electe. L'altre escó va ser per al metge barceloní Manel Serrat Puigbó, candidat de la UFNR als comicis anteriors i que havia estat desbancat pel radical Font, empès per l'electorat d'Horta, malgrat haver rebut suport sobretot des de Sant Martí.

El republicanisme nacionalista havia de quedar aviat marginat, no sols a la demarcació, sinó també a la resta de la ciutat en raó de la seva feblesa organitzativa i sobretot per la seva fluctuació en les aliances electorals amb els radicals. El pacte de Sant Gervasi va ajudar a malmetre encara més l'alternativa republicana a les eleccions de 1915, amb el fracàs sorollós del vell candidat

Galí Fragnet, presentat per la Coalició, poc votat fins i tot a Sant Martí i mancat a Sant Andreu de l'ascendent polític dels primers anys de segle, per les seves contínues desavinences amb altres correligionaris.

La derrota republicana afavorí les dretes. Els votants andreuencs s'inclinaren més decididament per un candidat conegut, malgrat la seva adscripció a les rànquies formacions monàrquiques, i contribuïren a l'elecció del metge conveí Alfons Mauri, dels rengles liberals, mentre les seccions d'Horta asseguraren l'altre escó en joc per a Lluís Jover, advocat barceloní afí als sectors més catòlics del regionalisme.

El lerrouxisme va refer-se de la derrota als següents comicis de 1917 i aconseguí, sobretot gràcies al vot majoritari de les seccions martinencs i al més atenuat d'Horta, un dels dos escons en joc per a Rafael Guerra del Ríu, l'advocat canari afincat a Barcelona, el qual compaginava la seva activitat a l'aparell radical, amb la pertinença a la Joventut Radical Instructiva del Camp de l'Arpa. En aquesta ocasió, l'electorat dretà d'Horta va retreure's de votar el farmacèutic Viñassos, candidat regionalista recolzat des del Centre Popular Catalanista de Sant Andreu, impulsor de la *Unió de Contribuents* el 1915³⁷.

L'oberta percepció de la crisi social desvià l'interès de la població per la contenció electoral i, accentuà la malfiança en els partits que a inicis de segle eren el signe del trencament i de la representativitat, al temps que s'incentivava la confiança en solucions corporativistes i reapareixia el vell dinastisme. Als comicis de 1920 el districte quedà en mans de les dretes, representades pel regionalista Josep Puig Corominas, i per una llista pretesament independent capdavantejada per l'industrial llaner Valentí Iglesias Abelló, afí a la "Unión Monárquica Nacional", en la qual també hi figuraven el vell republicà Bonaventura Gispert i Pere Oliva Serra³⁸ que van obtenir un notable suport des de Sant Andreu. Iglesias es convertí en l'únic regidor que arribà al consistori barceloní entre 1901 i 1922 per llistes presentades sense la cobertura directa d'un partit.

Les eleccions de 1922 van repetir l'èxit de Josep Cararach a Sant Andreu, contrastat per l'escàs ressò de la seva candidatura a les altres seccions del districte. El segon escó en joc va ser per al radical Ignasi Navés, fondista del Clot, òbviament recolzat des de la seva barriada i entorn, tot i el seu fracàs a les eleccions anteriors, *quan no gaudí de la confiança del tradicionalment fidel electorat martinenc*.

Les darreres convocatòries havien ofert prou signes de caducitat de les fórmules dels partits tradicionals, alhora que la realitat social empenyia a preses de posicions classistes, més enllà dels vells paràmetres de la república, l'anticlericalisme i el catalanisme. S'encetà així una dinàmica d'escissions i reformulacions ideològiques deturada ben aviat pel cop d'estat dictatorial i que no eclosionà fins la represa dels anys 30.

Les eleccions d'abril de 1931, d'una significació excepcionalment extramunicipal, van ser guanyades al Districte IX³⁹ pels candidats d'Esquerra Republicana, que assoliren quatre de les sis regidories en joc, amb més de cinc mil vots, més del doble dels assolits per les altres llistes.

Un dels escons de minoria va ser per la Candidatura Radical-Socialista i l'altre per la candidatura Republicana Autonomista, que acollia homes vinculats a la tradició anterior i que sols va ser votada en aquest districte IX. Per primera vegada, el Dr. Cararach va perdre una elecció i va restar al marge del consistori.

Aquests resultats suposaven el tancament definitiu de l'etapa encetada el 1901, durant la qual, la contenció partidista a escala catalana, havia ajudat a resituar en el marc barceloní les dinàmiques polítiques dels pobles perifèrics que s'hi havien annexionat. La significació de les alternatives regionalista i radical quedà modificada de socarrel amb la implantació del nou règim republicà i autonòmic i les relacions entre l'electorat i els seus representants municipals quedaren reformulades a partir de la Llei Municipal de 1934. La reducció del nombre de regidors a 40, l'establiment d'un col·legi electoral únic a tota la ciutat i les llistes tancades per partits o coalicions, electes pel sistema majoritari, van fer avançar un pas més el procés de despersonalització de la representació municipal. El nou sistema, únicament portat a la pràctica als comicis de gener de 1934, exclouia definitivament la possibilitat que un candidat independent o una formació minoritària, recolzats únicament per l'electorat del seu districte, arribessin al consistori.

<i>Any/ Candidat</i>	<i>Vots totals D.IX</i>	<i>Mitjana total. D.IX</i>	<i>Diferència Mitjana Sant Andreu</i>	<i>Diferència Mitjana Horta</i>	<i>Diferència Mitjana Sant Martí</i>
1909. Maig					
<u>F. Sans Cabré</u>	2132	118,4	-0,2	-26,4	+22,2
<u>I. Iglesias</u>	1831	103,9	+32,3	-79,3	+0,1
1909. Desembre					
<u>Mir Miró</u>	2130	112,1	-12,8	-9,5	+22,15
<u>P. Coromines</u>	1835	96,5	+6,05	-51,2	-5,25
1911					
<u>R. Font</u>	1578	78,9	-10,6	+72,3	-6,6
T. Reoyo	1367	68,3	+1,25	-40	+21,84
Serrat Puigbó	1534	76,7	-4,9	-43,7	+31,15
1913					
<u>J. Ullé</u>	1243	.....	.....	.....	.....
<u>M. Serrat Puigbó</u>	1568	.....	.....	.....	.....
1915					
P. Galí Fragnet *	991	47,19	-4,89	+2,38	+7,41
1917					
<u>R. Guerra del Rio</u>	1111	50,5	-6,1	+1,2	+10,5
1920					
I. Navés Carrió	876	41,7	0	+2,7	-2,7
1922					
<u>I. Navés Carrió</u>	1532	69,7	-8,4	-10,4	+35,9

*Coalicions. Electes

Taula 1

Seguiment dels resultats electorals del Partit Radical i altres forces republicanes a les seccions de Sant Andreu, Horta i Sant Martí del Districte IX⁴⁰.

Seguiment dels resultats electorals de la Lliga Regionalista i altres forces de dretes a les seccions de Sant Andreu, Horta i Sant Martí del Districte IX.-

<i>Any/ Candidat</i>	<i>Vots totals D.IX</i>	<i>Mitjana total. D.IX</i>	<i>Diferència Mitjana Sant Andreu</i>	<i>Diferència Mitjana Horta</i>	<i>Diferència Mitjana) Sant Martí</i>
1909. Maig Puig Grau *	1734	96	-10,6	+107	-40,34
1909. Desembre Puig Grau *	1589	83,6	-0,6	+78,4	-24,4
1911 <u>Grau Mauri *</u>	1812	90,6	+15,7	+34,9	-40,2
<u>Riera Guardiola *</u>	1831	91,5	+18,6	+35	-43,65
1913 <u>Cararach</u>	1794	.....	.....	.....	.....
1915 <u>Jover</u>	1110	52,8	-10,5	+20,5	-6,2
<u>Mauri</u> (MN, LB)	1349	64,2	+35,9	-41,8	-18,2
1917 <u>Viñas</u>	1162	52,8	+9	-2,1	-15
1920 <u>Puig Corominas</u>	1337	63,6	-1,2	+22,6	-29,8
<u>Iglesias</u> (IN, UMN)	1463	69,6	+15,3	-9	-9,2
1922 <u>Cararach</u>	1624	73,8	+32,3	-24,8	-16,4

*Coalicions

Taula 2

Seguiment dels resultats electorals de la Lliga Regionalista i altres forces de dretes a les seccions de Sant Andreu, Horta i Sant Martí del Districte IX.

Notes

¹ Agraïm al Centre d'Estudis Ignasi Iglesias la seva convocatòria a la revista L'Avenç per estimular treballs sobre l'agregació des de la perspectiva de Sant Andreu amb motiu del centenari i especialment a M.Checa les seves orientacions i ajut. Aquest article es complementa amb el treball "Actituds polítiques a Sant Andreu del Palomar abans i després de l'agregació", en curs de publicació, on es fa un seguiment més intensiu de la política andreuca.

² F.Nadal situa els inicis del procés a partir de 1876 quan Maspons Labros adreçà una instància a la DP proposant l'agregació que va ser recolzada per l'alcalde Girona. Els avatars del procés han estat treballats per aquest autor a *Burgueses contra el municipalismo. La configuració de la gran Barcelona y las anexiones de los municipios (1874-1904)*. Geocrítica, 59-60. 1985, i *Els municipis del pla de Barcelona.; una perspectiva geogràfica. Entre l'agregació i la creació de la gran Barcelona*. L'Avenç 95, juliol-agost 1986.

³ Joaquim Mª de Nadal a les seves memòries limita les raons de la reticència centralista a l'agregació a la competència per la capitalitat de Madrid i, a partir dels records del seu pare valora l'actitud favorable de Cánovas en la negociació de 1897, sense tenir en compte el context en que aquesta es produïa. *Memorias*. Aedos. 1965.

⁴ L'única excepció va ser Francisco de Borbón Castellví, comerciant associat al Foment, Diputat a Corts pel districte de Gràcia-Afores per les llistes conservadores el 1883 i el 1896.

⁵ L'advocat Josep Mª de Nadal Vilardaga heretà una fortuna del seu avi patern Joan Nadal que li serví per furnir un patrimoni urbà de gran envergadura. Va ser conseller del "*Banco de España*", membre de la Junta de Govern de la Caixa d'Estalvis i president del "*Montepio Barcelonés*" i la Junta de Propietaris de la Dreta de l'Eixample. Afí al conservadurisme, va integrar-se a l'ajuntament barceloní per nomenament el 1875, i va ser diputat a Corts pel districte de Gràcia-Afores el 1876 i el 1879. Regidor pel districte de Llotja barceloní-zona de la ciutat on estaven algunes de les seves finques-, va ser nomenat alcalde el 1896. Nadal era un dels grans propietaris de Sant Andreu, on va promoure diverses iniciatives urbanitzadores de les quals destaca pel seu pes inversor i urbanístic la que havia de girar entorn la plaça del seu nom, encetada a partir de 1870.

⁶ Joan Puig Saladrigas nascut a Sant Andreu, però resident a Barcelona, destaca pel seu paper al si de les agrupacions de fabricants del Foment, entitat que presidí entre 1895 i 1896. Ocupà un escó a les Corts per Barcelona el 1896, 1898 i 1899 i al Senat per la Diputació el 1903 des dels rengles conservadors.

⁷ A. Gallard era un industrial tintorer amb una important activitat al si de l'Associació Catalana d'Excursions, l'Ateneu, l'Associació de periodistes. Regidor electe el 1895, va ser president de la Unió Gremial el 1909 i vicepresident de la Cambra Oficial de Indústria el 1921.

⁸ La manca de premsa local editada des de Sant Andreu en aquests anys dificulta al comprensió de les tensions municipals, que poden intuir-se a partir de les resenyes de "La Voz de las Afueras", de tendència republicana moderada, editada des de Sant Martí, que complementen la visió de caos i deixadesa que transmet Mn. Clapés. Fabre i Huertas resalten la manca d'assistència dels regidors a les sessions el mateix mes que s'aprovà l'agregació. Vegeu Fabre-Huertas. "Els pobles del Pla de Barcelona contra l'annexió". *L'Avenç* 2. 1977.

⁹ Segons F.Nadal, "sense cap mena de dubtes la tardança a reaccionar per part de les autoritats dels municipis del Pla fou una de les claus de l'èxit de la comissió barcelonina. Adhuc sembla que alguna comissió, com la de Gràcia, va anar a Madrid més que a oposar-se a l'annexió a obrenir una bona integració". *L'Avenç*.a.c. pg.60.

¹⁰ Esperem conèixer els resultats del treball sobre la política andreuenca en els primers anys de la restauració. De les informacions aportades per Clapés i la premsa de les afores, especialment "El Heraldo de las Afueras" i "La Voz de las Afueras", sols poden deduir-se tensions polítiques al si de dinastisme local conseqüents a les grans dissensions del conservadurisme entre els seguidors de Romero Robledo i Silvela, amb les fluctuacions entre conservadors i liberals a l'ajuntament que establia la sintonia amb els governs a excepció d'aquells períodes en que Romero Robledo, allunyat de Cànovas, seguí controlant xarxes locals caciquils. En conjunt San Andreu sembla haver sigut més sensible a les influències dels cacics conservadors, els germans Planas i Casals.

¹¹ Vegeu DDA. "La urbanització Nadal i la consolidació del Passeig de Santa Eulàlia (1870-1930)". *Finestrelles*, 7. 1995

¹² A. Duarte, a *El republicanisme català a la fi del segle XIX*, Eumo 1987, enumera a Sant Andreu: Centre Republicà Democràtic Federal. Joan Bonet (1893-1903), al carrer Casanovas, 22.

Centre Democràtic Històric (1882-1889)

Comité Republicà Històric (1891) Pres. Melitó Gabrut. Secr.F.Sans.

Centre Democràtic Progressista (1887-1902), al carrer Major, 52

Centre Republicà del D.IX.Pres. Vicente Lopez (1889-1904), al carrer Sant Llorenç, 4

Centre d'Unió Republicana (1892)

Cercle de la Unió Republicana (1903). Pres. Francesc Puig Güell.

Casino de Fusió Republicana de S.Antoni. 1899

Junta Municipal Interina de Fusión Republicana. Secr.M.Galvany.1898

Centre Democràtic Nacional dels D.IX i X. B.Gispert (1901-1905), a la Carretera d'Horta, 28

Pere Solà a partir del Registre d'associacions constata la inscripció d'altres

Centre de la Unió Republicana (1889)

Cercle Joventut de la Unió Republicana (1904) al carrer Sant Llorenç, 82

Centre Democràtic Republicà Federal (1906) al carrer Sant Antoni, 54

Avenç Nacionalista Republicà (1906), al Passeig Fabra i Puig, 19

Centre Republicà Federalista de Sant Andreu al carrer Sant Marià, 30

Vegeu *Història de l'associacionisme català contemporani*. Generalitat de Catalunya 1993.

¹³ El 1901 va fundar-se a Sant Andreu la lògia "Ciencia y Libertad 14" auspiciada per notables republicans andreuencs com Llorenç Porrera. Sanchez; P. *La masoneria a Catalunya. 1868-1936*. E.62.1990.

¹⁴ Segons el treball de P. Solà, o.c., A Sant Andreu existien 79 entitats de socors mutus el 1897, que en relació als seus 18.208 habitants suposaven una proporció de 230,48 habitants per cada entitat mutual, molt per sobre d'altres pobles del Pla, com Sant Martí on era de 452,4 habitants per entitat; Sant Gervasi amb 448 habitants per entitat i Gràcia amb 333 habitants per entitat. Només Sants amb 256 habitants per entitat s'acostava a la relació de Sant Andreu.

¹⁵ Segons "La Voz de las Afueras"-25-XI-1893. Mentre els interventors dinaven, a la secció 2ª del D-IV, presidida pel serraller Josep Font Calzada, s'introduïren fraudulentament vots en favor dels conservadors.

¹⁶ Segons Fabre-Huertas. *Tots els barris de Barcelona*. Vol. II. E.62. 1990.

¹⁷ La Publicidad 8-V-1899

¹⁸ Totes les dades primàries o elaborades referents a eleccions municipals a partir de 1901 estan extretes de Toran, R.a *Les eleccions Legislatives i Municipals a Barcelona 1810-1986*. Ajuntament de Barcelona, 1989.

¹⁹ Boguñà va estar vinculat només circumstancialment a l'estructura partidista del regionalisme. El treball d'I. Molas, sobre la Lliga (*Lliga Catalana*. E.62.1972) únicament l'esmenta com a signant d'una circular del Comitè de Defensa Social de 2 de març de 1903, en suport de la candidatura catòlico regionalista per a les eleccions provincials.

²⁰ També van contribuir a la fi de la Junta les reticències a la recapta de diners pel pagament dels honoraris dels advocats que havien intervingut en la via judicial donat que havien sigut infructuoses. Amb aquest motiu, Pau Solà, un dels dissidents, fundà l'Associació Popular Segregacionista de Sant Andreu, en actiu des del 14 de setembre de 1903 fins 1910. El detonant del trencament va ser però la presència a Sant Andreu en un miting per les eleccions legislatives d'abril de 1903 de Salmeron acompanyat pel regidor Climent Selvas i el líder local Porrera, que seria candidat a les eleccions municipals posteriors.

²¹ Havia format part sense exit de diferents candidatures per altres districtes als anys 90 i d'una candidatura republicana independent pel propi districte a les eleccions anteriors.

²² Els resultats electorals per seccions sobre els que hem treballat es basen en la informació de la revista *Autonomia* pels comicis compresos entre 1909 i 1922, amb la manca de 1913.

²³ La revista era mensual i tenia 1000 exemplars de tirada i estava patrocinada per protectors. Va deixar de publicar-se arran de la crisi que va viure el Centre Popular Catalanista a causa de la Solidaritat i no tornà a aparèixer fins març de 1908, identificant-se des d'aleshores netament en la defensa del catalanisme lligaire, i amb insistència en una sèrie d'articles de defensa de la unitat i el programa del Tívoli.

²⁴ Relacionat familiarment amb el comerç al major de cereals i la fabricació de pastes de sopa, va emparentar per matrimoni amb la família de constructors de Sant Martí, Rivera Cuadrench. Als anys 20 va ser membre de la directiva de la Cambra de la Propietat Urbana de Barcelona.

La seva filla Raimonda es casà amb el dirigent nacionalista, el metge Josep Dencàs.

²⁵ "Els mateixos segregacionistes qu'encare en queden com recort històric ja dubten de si el poble a continuar poble hauria emprés may tant belles obres", va escriure W. Coroleu, glossant l'obra de Cararach a "Un bon regidor.". *Autonomia*. Març 1908.

²⁶ Cararach seguí fidel a la Lliga i el 1931 es presentà de nou candidat a regidor, única de les comteses en que va fracassar.

²⁷ Son realment excepcionals els regidors que reiteren la seva presentació i surten elegits en el període 1901-1922, d'aquí la significació de Cararach en el conjunt municipal barceloní. Vegeu el nostre treball *El personal polític de l'Ajuntament de Barcelona*. PAM 1996.

²⁸ Seguint de nou P. Solà comprovem que a Horta es crearen el Centre Català d'Horta i Santa Eulàlia, catalanista, el 1904; el Centre Tradicionalista el 1910 i la Cooperativa Cercle Obrer, tradicionalista, el 1912. A Sant Andreu, el Centre Tradicionalista del D.IX, el 1909 i el Centre Instructiu Tradicionalista del D.IX el 1919 i al Clot -Camp de l'Arpa, el Foment Catalanista, el 1904 i l'Ateneu Obrer Català de Sant Martí, el 1905. I a La Sagrera, el centre Tradicionalista des de 1911.

²⁹ Lerroux participà directament en un mitin el 5 de novembre a Can Basté a Santa Eulàlia, barri més agrícola i que fins aleshores no havia celebrat cap acte republicà d'aquesta envergadura i el dia 2 de novembre s'inaugurà un local de la Joventut Republicana a la plaça de les Palmeres. Segons P. Solà, o.c., s'obriren el 1904, Centres de Fraternidad Republicana al carrer Major del Clot (nº 46) i al carrer Major d' Horta (nº 70).

³⁰ Segons P. Solà, o.c., el 1909 es fundà a La Sagrera el Centre d'Unió Republicana i l'Associació Autonomista Republicana, i al Clot- Camp de l'Arpa, l'any abans, el Foment Republicà democràtic federalista, el Centre Federal Nacionalista Republicà del Clot el 1910 i l'Ateneu Llibertat de la UFNR del D. IX el 1913. Segons Duarte, o.c. el Centre Republicà Federal Nacionalista del D.IX (1913), al carrer Santes Creus, 7.

³¹ B. de Riquer, a partir de l'Anuari Estadístic de 1902, comenta com el Districte era "el més català de tota la ciutat" doncs dels seus 32.180 habitants el 1900, un 83 % havien nascut a Catalunya i sols un 15,7 % eren provinents d'altres regions. Vegeu "Les eleccions de la Solidaritat Catalana a Barcelona". Recerques 2.1972.

³² L'organització republicana es reforçà amb nous centres sobretot a les barriades de Sant Martí. Segons P.Solà, o.c., al Clot- Camp de l'Arpa, l'Associació Nacionalista Radical neix el 1907, el centre Instructiu Radical del D.X el 1909, l'Ateneu Instructiu Radical del D.X el 1913, la Fraternidad Republicana Radical del Camp de l'Arpa el 1918 i a La Sagrera, es crea l'Agrupació Radical Instructiva del D. IX el 1916.

Segons Duarte, o.c., al mateix Sant Andreu es funden el Centre Republicà Radical de Sant Andreu (1909) al carrer Sant Ildefons, 31; la Joventut de Unió Republicana del D.IX (1910) al carrer Sant Miquel, 21; el Centre Fraternal Radical Eularienc D.IX (1910); el Centre Republicà del D.IX (1911) al carrer Sant Andreu, 225.

³³ Secretari el 1891 del Comité Republicà Històric havia concorregut sense èxit com a candidat per Sant Andreu als comicis municipals de 1895.

³⁴ Votaren el 61,6 % dels electors enfront el 36, 1 % de les anteriors. Torán, R. o.c.

³⁵ Vegeu Connelly Ullmann. *La semana tragica*. Ariel 1972.

³⁶ El tradicionalisme va entrar en el joc electoral municipal barceloní a partir de la ruptura de Solidaritat, presentà candidatures pròpies a les eleccions de 1909, 1913, 1915, 1917, 1920 i 1922, i des de 1913 monopolitzà un dels escons del districte III, corresponent a Ciutat Vella. El districte VII (Sants) va ser l'altra de les demarcacions perifèriques que escollí un regidor carlú, Salvador Anglada, el 1920.

Vegeu el nostre treball "La peculiar concurrència del tradicionalisme a les eleccions municipals barcelonines de començaments de segle", a III Setmana sobre el Carlisme. Solsona 1993. Columna 1995.

³⁷ La Unió de Contribuents, en sintonia amb la Unió Gremial, actuà com agrup de pressió, influint per a la implantació de la Carta Municipal i forçant a la COPU a intervenir en al·legacions al pla de reforma i enllaços de l'Ajuntament barceloní.

³⁸ Desconeixem si es fill del monàrquic conservador Pere Oliva Amat, regidor de Sant Andreu el 1895.

³⁹ No va modificar-se la configuració del districte però va augmentar els nombre d'electors a 31.572

⁴⁰ A partir de La Publicidad 1-5-1909, enumerem la localització de les seccions per a les eleccions de maig de 1909. A Sant Andreu: S.1. C. Mayor, 74 ; S.2. C. Mayor, 84 ; S.3. C.S.Mariano, 6 ; S.4. idem.; S.5.C.Orden, 142-148 ; S.7.C.N.Sra. del Pilar, 31 ; C.S.Ildefonso, 1 ; S.9. C.Nacional 21 ; S.10. C.Espiall, 2. A Sant Martí: S.11.C.Sagrera, 179 ; S.12. C.Sagrera 211 ; S.13. C.Industria, 18 (Carretera Antigua de Horta) ; S.14. C. Progreso 25-27 ; S.15.C.S.Severo, 129 ; S.16. C.del Carmen, 118.

A Horta, S.17, Pl. De la Constitució i S.18. idem.

Poden comprovar-se els canvis per a les eleccions de desembre de 1909 a La Publicidad 11-12-1909 i per a les de 1913, El Progreso 5-XI-1913.

La mitjana total per candidat s'ha obtingut dividint el nombre total de vots assolits al districte pels nombre total de seccions. Les mitjanes per cada zona s'han calculat dividint el nombre de vots assolits pel candidat a les seccions de cada nucli geogràfic pel nombre de seccions. Els canvis continuats i la dificultat d'ubicació estricta d'alguna secció dificulten les comparacions de manera que s'han pres en consideració per cada elecció només les seccions de localització identificada.

	Horta	Sant Andreu	Sant Martí
1909. Maig	10,17,18	1 a 8	11 a 16
1909. Desembre	17,18,19	1 a 9	10 a 13
1911	17 a 20	1 a 9	10 a 16
1915	15 a 21	1 a 10	11,12,14
1917	16 a 22	1 a 10	11 a 15
1920	17 a 21	1 a 10	12 a 16
1922	17 a 22	1 a 9	12 a 16